

Munkaprogram

*Mit tegyen a felkészítő részleget vezető nevelő?**

Régi felismerés, hogy a szabadságvesztés-büntetés első időszaka meghatározó lehet. A megoldás: a centralizált vagy a decentralizált végrehajtás. A hatályos jogszabály az utóbbi mellett döntött, amikor meghatározta, hogy felkészítő részlegben kezdje az elítélt jogerős büntetését ott, ahol azt várhatóan letölti majd. A végrehajtásnak ezzel a módjával egyetértek, de annak behatárolását, hogy mire terjedjen ki a felkészítő részleg munkája, szükséges kiegészíteni azzal, hogy milyen eszközökkel és módszerekkel történjen. A felkészítő részlegben általánosan harminc, indokolt esetben hatvan napra szóló foglalkozással tervezhetünk. Az általam javasolt modell szükségszerűen végrehajtandó elemeket és ajánlásokat is tartalmaz.

A felkészüléshez rendelkezésre álló írásos anyagok általában a nevelői feljegyzések, a rendőrségi jellemzés. Mindezekből alapvető információkat szerezhethetünk az elítéltről, viselkedéséről, együttműködési készségéről vagy annak hiányáról, kapcsolatairól. Miután az ítéletkiadmány, a szakértői vélemény később érkezik meg, az elkövetett bűncselekményen és az előzőekben említettekben kívül, az életkor, a mozgáskör, az elkövetett cselekmény feltételezett motivációja ad támpontot. Főként az elítélt által elmondottakra tudunk támaszkodni.

A foglalkozás vezetésénél törekednünk kell arra, hogy az elítélt ezt új jellegű kapcsolatként élje meg. Minden olyan tényezőt ki kell zárnunk, amely „hivatalos aktussá” degradálná a foglalkozást. Így a rendelkezésre álló adatok alapos ismerete módot nyújt arra, hogy ne kikerdezés, hanem *érdeklődő kérdések* felvetése jellemezze a foglalkozást. Érzékelhetően az elítéltet közvetlenül érintő kérdéskörökben, amely a nevelő tájékozottságát tükrözi. Az aktivitás nyilvánvalóan változó. Függ a személyiségétől, a megközelítés módjától, a váratlan reakciókra, helyzetekre adott nevelői válaszoktól. A kapcsolat személyes jellegét hangsúlyozó irányításon túl figyelni kell a kitérésre, a favorizált témákra, az irányítás elfogadására, elutasítására. Alapvető kérdés, hogy az adott helyzet elfogadásra, alkalmazkodásra vagy szembenállásra készíti-e az elítéltet. Mindenféle jegyzetelés, a figyelmet elterelő, a beszél-

*A szerző a Börtönügyi Szemle műfaji megkötés nélküli pályázatán harmadik díjat nyert.

TAPASZTALATCSERE

getés jellegének ellentmondó mozzanat kerülendő. Eszközként használható például: „Ezt felírom, mert fontosnak tartom, erről eddig, azt hiszem, nem beszélt még senkivel...” stb. Ez csupán az együttműködés megalapozásához szükséges.

Nem célszerű a bűncselekmény elkövetésével kapcsolatos kérdéseket feltenni, hacsak az elítélt ezt nem kezdeményezi. Ez különösen fontos az olyan életellenes cselekmények esetében, amikor az elkövetett cselekmény érezhetően vagy vélhetően súlyos lelkiismereti kérdéseket vet fel.

Célszerű, ha a foglalkozáson *pszichológus* is részt vesz. Abban az esetben, ha nincs pszichológus, a feladatra alkalmas nevelőt kell bevonni. Azért, hogy a megismerkedés során minél több oldalról információhoz jussunk, és azért, mert a befogadó nevelőnek a foglalkozás vezetésére irányul a figyelme, viszont az elítélt reakcióira koncentráció megfigyelés feltétlenül szükséges. Ez persze nem zárja ki a másik szakember aktív részvételét. Ez a munka megosztható. Szükséges annak a programnak az ismertetése is, amelyet a csoportban tartás idején akarunk elvégezni. Hangsúlyozva a tájékoztató, segítő jelleget. Ha vannak aktuális problémák, főként ha a segítségnyújtás lehetősége kézenfekvő, használjuk ki. Megalapozhatja a kapcsolatot.

A foglalkozások feldolgozásához lényeges, hogy a legfontosabb információkat azonnal lejegyezzük. A feldolgozásnak ki kell terjednie arra, hogy visszaigazolódta-e az előzetes információk, milyen az együttműködési készség, illetve kialakítható-e, milyen megközelítés, módszer, szerep választható a továbbiakban, milyen intenzitású legyen a foglalkozássor, célszerű-e bővíteni az elítélt mozgás- és kapcsolatkerét (munkáltatás), vagy éppen az egyszemélyes elhelyezés a kívánatos.

Mindezeket a hosszú szabadságvesztést töltők esetében alapvetően befolyásolja a börtönbüntetéshez való viszony. Az aktuális állapot, amelynek nyomán eldönthető, hogy az adott helyzetben milyen közeg segíti a beilleszkedést.

Általánosan alkalmazható *kérdőív* is szerkeszthető, de személyre szabottan módosítható is. A cél, hogy minél pontosabb információkat gyűjtsünk. A neveltetés körülményeire, a meghatározó kapcsolatokra, az életvitelre, értékrendre, a bűncselekményhez, a büntetéshez való viszonyra vonatkozó adatok a legfontosabbak. A kérdőív alkalmazásával lehetőséget adunk a visszatekintésre, az adott sorshelyzet feldolgozására.

Lehetőség szerint – az elítélt beleegyezésével, illetve kérésére – célszerű *pszichológiai vizsgálat* elvégzése. A vizsgálandó irányok: a személyiséget meghatározó tényezők, a frusztrációs tolerancia, az agresszivitás, a megnyilvánulás módja, irányai, a hatalmi pozícióban lévőkhöz való viszony, a reaktancia prognosztizálható mértéke.

A megismert tények elemzését, a következtetések levonását el kell végezni azok bevonásával, akik a foglalkozásokon részt vettek. Elemezhetők az előélet, életvitel, összefüggései a bűncselekmény elkövetésével, a személyiség jellemzőire utaló információk, az eredményes kezelés (elhelyezés, foglalkoztatás, képzés) érdekében alkalmazható információk, az érzésbiztonsági szempontból lényeges információk, a biztonsági csoportba sorolás.

A konkrét válaszokon túl közvetett információkhoz is juthatunk. A rossz verbális kifejezőkészség, a helyzetből adódó zavartság miatt gyakran előfordul, hogy a személyes

foglalkozáson szerzettnél gazdagabb és realisabb képet tudunk kialakítani. Ilyen közvetett információk: a műveltségi szint, a fogalmi gondolkodás fejlettsége, az intelligencia, a felelősségérzet, hajlam a felelősség áthárítására, a nevelőhöz való viszony, a feladat elvégzésébe fektetett energia (gondosság, felületesség, formális válaszok, cinikus válaszok stb.).

A kérdőív feldolgozásához természetesen szükséges mindaz az információ, amelyet a felügyelőktől, a munkáltatótól beszerezhetünk. Ezekre a konzultációkra egyébként is szükség van, hiszen az elítélt kezeléséhez a bánásmód vonatkozásában nekünk kell instrukciókat adni. Segítve munkájukat. Ide tartoznak még személyes megfigyeléseink a magatartásról, a környezethez való viszonyról. Az adott válaszok nyomán a tartalmi kiértékelés, mindazok megbeszélése, amit szükségesnek ítélünk, a foglalkozásorbába bárhová beépíthető, amikor időszerűnek látszik. Kivétel, ha ezt az elítélt kifejezetten kéri.

Általában támaszkodhatunk a *nevelői feljegyzésekre*. Meghatározó, hogy az elítélt első bűntényes vagy visszaeső, vagyis ismeri-e a börtönkörnyezetet. Ennek megfelelően az első bűntényesek esetében általában aktivitás tapasztalható, hiszen benyomásait, véleményüket nem tudták kívülállóval megbeszélni. A foglalkozás során várhatóan és az elítélt által kezdeményezetten vagy az adott élethelyzet a kiindulópont, amely a bűncselekményhez vezetett, vagy csupán a börtönbe kerülés utáni helyzet. Azzal, hogy ezt rábízuk – miről nyilatkozik –, megalapozzuk, hogy elégedetten nyugtázza a kapott lehetőséget.

A foglalkozás *indirekt vezetésére* törekedünk. Az első bűntényesek esetében nehezen feldolgozható az új helyzet. Alapvető problémát jelent a cselekmény és a hozzá vezető okok feldolgozása. Különösen az életellenes, azon belül is az életközösségben, közeli hozzátartozó sérelmére elkövetett bűncselekmény esetében. Általában jellemző, hogy úgy nyilatkoznak, olyanokkal kerültek sorsközösségbe, akikkel máshol nem tudnának azonosulni. Először találkoztak a bűnözőkre jellemző normákkal, a kitérés lehetősége nélküli agresszivitással, a nyíltan vállalt homoszexualitással, az önrendelkezés lehetőségének hiányával.

A visszaesők, a többszörösen visszaesők tájékozottabbak. Így a foglalkozás során lehetőséget kell találni, hogy a visszaesés okait keressük. Ehhez fontos az előző szabadulás utáni időszakról, a beilleszkedés nehézségeiről, az elítélt körülményeiről, életmódjáról, életviteléről információkat szerezni. Az elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatban általában nehezményezik a beszélgetést. Saját felelősségüket is megfogalmazzák. Azért fontosak számunkra a szabadulást követő időszakra vonatkozó információk, hogy a visszaesés okainak feltárása nyomán változtatni tudjunk az előző büntetés során alkalmazott nevelési programon. Ugyancsak fontos annak ismerete, hogy az előző büntetési időt milyen körülmények mellett töltötte, milyen volt a státusa és a szabadulást követően ehhez képest hogyan változott.

A megismeréshez fontos adatokhoz juthatunk. Kérdés, hogy az első bűntényes hogyan nyilatkozik önmagáról, hogyan élte meg a helyzetet, a segítő kapcsolatot elutasítja-e, igényli, illetve mennyire fogadja el, hogyan nyilatkozik társairól, várható pozíciós törekvéséről a csoportban, azonosul-e vagy elhatárolja magát a bűnözői normáktól, melyek voltak a legnehezebben feldolgozható problémái. De e kérdéskörbe tartozik az önbecsülés, az önállóság, a befolyásolhatóság és a sodorhatóság is.

TAPASZTALATCSERE

A visszaesőknél fontos, hogyan nyilatkozik a visszaesés okairól, saját felelősségéről, milyen körülmények mellett töltötte előző büntetését, milyen a szabadulás utáni életvitele, milyenek az önbecsülésről, önállóságról vallott nézetei, illetve a mekkora a befolyásolhatósága, sodorhatósága.

A téma feldolgozásával ellenőrizhetjük, hogy az elítélt mennyire ismeri a házirendben foglaltakat, valamint saját lehetőségeit. A foglalkozás vezetésében alkalmazott módszert az határozza meg, hogy helyzetének feldolgozásában milyen stádiumban van az elítélt. Vannak viszont olyan témakörök, amelyeket kezdeményeznünk kell. Ilyen az ismeretanyag az elérhető lehetőségekről, vagyis a hosszú távú célokról és a programot alkotó rész-célokról.

A másik nagyon fontos feladat, különösen a fiatal felnőtt elítéltek esetében, annak feldolgozása, tudatosítása, hogy az alaphelyzetből adódóan két lehetőséggel kell számolnunk: a csoport által közvetített normákkal azonosulhatnak, illetve, a személyzet által közvetítettekkel. Rá kell mutatni arra is, hogy ez felelős döntés, amely meghatározó lehet a büntetés letöltése utáni életükre vonatkozóan is. Hangsúlyozni kell azt is, hogy ezek a döntéshelyzetek a hétköznapi életben nem mindig nyilvánvalóak. Erre a témára a büntetés töltése során indokolt esetben – például fegyvelemsértés, magatartásváltozás stb. – célszerű visszatérni. Ha globálisan körvonalazódtak reális elképzelései, a részcélok, az intézet nyújtotta lehetőségek konkretizálásával ezt erősíteni lehet, további átgondolásra ösztönözni. Fontos, hogy arra is információt szerezzünk, milyen változások várhatóak a kapcsolattartásban, illetve az milyen jelentőségű az elítélt számára. Rögzítenünk kell az elítélt elképzeléseit, terveit. Azon túl: tájékozottsága (a büntetés végrehajtása alatti lehetőségeiről), viszonya a büntetés töltéséhez (kilátástalanság, aktivizálhatóság, téves helyzetértékelés stb.), az elképzelések tartalma, realitása, várható aktivitása a program végrehajtásában, a távlati és részcélok realitása.

Összegezni kell azokat a tapasztalatokat, adatokat és információkat, amelyek az elítélt megismerését célzó foglalkozások, a személyzet tagjaival folytatott konzultációk nyomán rendelkezésünkre állnak. Azért is, mert a nevelési terv összeállításához és a büntetés-végrehajtási szempontból fontos javaslatok kialakításához ezekre szükség van. Az összegzésben felsorolhatjuk mindazt, amit különösen fontosnak tartunk. Ezeket a tényezőket a foglalkozások feldolgozásában rögzítettek alapján csoportosíthatjuk: a börtönbüntetés tényének, elkövetésének feldolgozottsága, az ahhoz való viszony, az elítélttel kapcsolatba került személyzethez való viszony jellemzői, változásai, az elítélttársakhoz való viszony, kapcsolatok és annak változásai, a személyiség jellemző tényezői, egészségi állapot, munkaképesség, a kapcsolattartás gyakorisága, minősége, várható esélyei, a szabadulás utáni beilleszkedés szempontjából fontos fejlesztési irányok, azok esélyei, a deprivációból eredő, várhatóan erős hatású frusztrációs tényezők, az őrzésbiztonsági szempontból lényegesnek ítélt információk kiemelése.

Fontos a programadás a büntetés töltésének időtartamára. A program elkészítése a nevelési terv tulajdonképpeni alapja. Mindazokat a célokat és az azok eléréséhez elvégzendő feladatokat tartalmazza, amelyek megoldása szükséges és lehetséges.

Példaként – *távlati célok*: a családi kapcsolatok fenntartása, a képzettség szintjének

TAPASZTALATCSERE

emelése, a feltételes szabadság engedélyezése, átmeneti csoportba helyezés, a szabadulás utáni beilleszkedés feltételeinek kialakítása.

Részcélok: rendszeres kapcsolattartás, szakképesítés megszerzése, rendszeres munkavégzés, a segítő kapcsolatok felhasználása.

Feladatok: részvétel a gyermekek nevelésében, eredményes részvétel a szervezett oktatásban, szakképzésben, egyenletesen jó munkateljesítmény, önművelés, önképzés, a szabad idő aktív eltöltése, a szabályok betartása.

A program ismertetéséhez kapcsolható mindaz, amit az elítélt az előző foglalkozások során saját elképzeléseiről elmondott.

A foglalkozás mozzanatai: az ajánlott program ismertetése, érvek, célok értelmezése, a téves irányok, rossz döntések, következményei, az előforduló negatív hatások, kudarcok. A feldolgozásnak a tapasztalt reakciókra kell elsősorban támaszkodnia. Elfogadás esetén (azonosulás, konformizmus, bizonytalanság), az igényelt módosítás okai (kreativitás, irreális önértékelés).

Támaszkodhatunk azokra az elítéltekre is, akik pozitív hatások közvetítésére alkalmasak. Különösen akkor, ha az intézetben működik átmeneti csoport, szabadulásra felkészítő csoport. A foglalkozáson történő részvétel különösebb magyarázatot nem igényel. Az adott élethelyzet a résztvevők előtt jól ismert. Az előkészítés során szükséges tisztázni, hogy a foglalkozáson szóba kerülő témák csak a büntetés töltésére vonatkozó személyes véleményeket tartalmaznak, nem sérthetik a személyiségi jogokat.

A foglalkozás a spontán beszélgetés irányába vezethető. Hatása erős, hiszen saját élményen alapul, érzékelteti, hogy van perspektíva.

Az elítéltek körében, különösen a hosszú szabadságvesztést töltők esetében, működnek kölcsönösen igényelt, pozitív hatású emberi kapcsolatok. Általában ezek mögött szimpátia, azonos színvonalú műveltség, hasonló élethelyzetben elkövetett bűncselekmény található. Nem csupán cinizmust jelent, ha ilyen kapcsolatban álló elítéltek egymást „özvegynek” szólítják, hanem a leírtak egyik megnyilvánulását.

A foglalkozás alkalmas arra, hogy megerősítse a nevelő által irányított és támogatandó törekvéseket, kiközöktesse a kilátástalannak ítélt helyzetből.

A feldolgozásnál kiemelt figyelmet érdemel: a reagálás gyorsasága, intenzitása, a véleménynyilvánítás sajátosságai (saját, átvett álláspont, bizonytalanság, határozottság), a nevelő által ajánlott programból az elfogadottnak minősíthető célok aránya.

A csoportban eltöltött időről értékelő nevelői véleményt szükséges készíteni, amely tartalmazza a befogadáskori aktuális helyzet értékelését, a befogadástól eltelt idő és a változások elemzését, a prognosztizálható magatartást, az illető viszonyát a büntetés-végrehajtáshoz, javaslatot a biztonsági csoportba sorolás változtatására.

A nevelési terv alapja az a program, amelyet kialakítottunk. Mindezek mellé kell rendelni az intézet által megteremtett lehetőségeket, és ki kell egészíteni azokat a nevelésre, kezelésre vonatkozóan.